

Б.Мамбетов*¹, Х.Тұрсұн²

*¹Шымкент университетінің аға оқытушысы, Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы
E-mail: bek.kz.8080@mail.ru*

²тарих ғылымдарының докторы,

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің профессоры

АКАДЕМИК С.БӘЙШЕВТІҢ ҚЫЗМЕТІН ЗЕРТТЕУДЕ БИОГРАФИЯЛЫҚ ТӘСІЛДІ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Мақалада кеңестік билік кезінде еліміздің қоғамдық-саяси өмірі мен отандық гуманитарлық ғылымның дамуында қайраткерлігімен танылған академик С.Бәйшевтің биографиясы деректік негізде талданады. Институттың аға ғылыми қызметкерлігінен Ғылым академиясының вице-президентіне дейін, қатардағы саяси қызметкерден Жоғарғы Кеңестің төрағасына дейінгі қызмет баспалдақтарынан өткен тұлғаның өмірбаяны мен шығармашылығы коммунистік партияның қызыметімен тығыз байланыста өрбіді. Коммунистік идеологиядан бас тартқан қазіргі қоғамды бұл жағдай оның тұлғасына ғана емес, онымен қатар биліктің жоғары эшелонында қызмет істеген партиялық кадрларға деген жатырқаушылық көзқарасқа негіз болуда. Осы мәселе бойынша жасалған талдаулар жеке тұлғалардың биографиясындағы түсініксіз болып келген түйіндер барынша объективті қарастыру арқылы шешімін табатындығына көз жеткізді. Мәселеге айқындық беру мақсатында зерттеуде кеңестік тоталитарлық биліктің басты атрибуттарының біріне айналған партиялық-мемлекеттік номенклатура жүйесінің теориясы мен тәжірибесіне талдау жасалады. Сталиндік саяси қуғын-сүргіннің куәгері болған тұлғаның моральдық-психологиялық тұрпатына баға беріледі. Тоталитарлық қоғамның саяси-идеологиялық ұстанымдары мен партиялық билік жағдайындағы қазақ зиялыларының тағдыры жайлы қорытындылар айтылады. Тарихи зерттеулердегі биографиялық тәсілдің әдістерімен қайраткердің шығармашылығы мен қоғамдық-саяси қызметі туралы тұжырымдар жасалады.

Түйінді сөздер: Сақтаған Бәйшев, биографиялық тәсіл, партиялық-мемлекеттік номенклатура, отандық тарих ғылымының қалыптасуы.

Мамбетов Б.*¹, Тұрсун Х.²

¹ старший преподаватель Шымкентского университета г. Шымкент, Республика Казахстан.

E-mail: bek.kz.8080@mail.ru;

² доктор исторических наук, профессор Казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясауи, г. Туркестан, Республика Казахстан.

E-mail: khazretali.tursun@ayu.edu.kz

БИОГРАФИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА С.БАИШЕВА

Аннотация

В статье на документальной основе анализируется биография академика С.Баишева, получившего признание за свое лидерство в общественно-политической жизни страны и развитии отечественной гуманитарной науки в период советской власти. Биография и творчество человека, прошедшего по карьерной лестнице от старшего научного сотрудника института до вице-президента Академии наук, от рядового политработника до председателя Верховного Совета, развивались в тесной связи с интересами Коммунистической партии. Ситуация когда современное общество отказалось от коммунистической идеологии, является основой оправдательного отношения не только к его личности, но и к другим партийным кадрам, которые служили в высших эшелонах власти. Исследования, проведенные по данному вопросу подтвердили, что непонятные моменты в биографии отдельных личности могут быть выяснены путем более объективного рассмотрения. В целях уточнения проблемы в исследовании анализируются теория и практика партийно-государственной номенклатурной системы, ставшей одним из главных атрибутов советской тоталитарной власти.

Оценивается морально-психологический облик человека, ставшего свидетелем сталинских политических репрессий. Делаются выводы о политико-идеологических позициях тоталитарного общества и судьбе казахской интеллигенции в условиях партийного правления. С помощью методов биографического подхода в исторических исследованиях делаются выводы о творчестве и общественно-политической деятельности деятеля.

Ключевые слова: Сактаган Баишев, биографический подход, партийно-государственная номенклатура, становление отечественной исторической науки.

B.Mambetov*¹, Kh.Tursun²

¹senior lecturer of Shymkent University. Shymkent, Republic of Kazakhstan.

E-mail: bek.kz.8080@mail.ru;

² Doctor of historical sciences, professor of the Kazakh-Turkish university named after Khoja Ahmed Yasawi, Turkestan, Republic of Kazakhstan.

E-mail: khazretali.tursun@ayu.edu.kz

BIOGRAPHICAL APPROACH TO STUDYING THE ACTIVITIES OF ACADEMICIAN S. BAISHEV

Abstract

In the article, the biography of academician S. Baishev, who was recognized for his leadership in the social and political life of the country and the development of domestic humanitarian science during the Soviet rule, is analyzed on a documentary basis. The biography and creativity of the person who passed the career ladder from the senior researcher of the institute to the vice-president of the Academy of Sciences, from the rank-and-file political worker to the chairman of the Supreme Council developed in close connection with the interests of the Communist Party. This situation of the modern society, which has abandoned the communist ideology, is the basis for a protective attitude not only towards his personality, but also towards the party cadres who served in the high echelons of power. The analyzes made on this issue made sure that the knots in the biographies of individuals, which were unclear, will be solved by the most objective consideration. In order to clarify the problem, the study analyzes the theory and practice of the party-state nomenclature system, which became one of the main attributes of the Soviet totalitarian government. The moral and psychological character of a person who witnessed Stalin's political repression is evaluated. Conclusions are drawn about the political-ideological positions of the totalitarian society and the fate of Kazakh intellectuals in the state of party rule.

Keywords: Saktagan Baishev, biographical approach, party-state nomenclature, formation of domestic historical science.

Кіріспе. Тарих нақты тарихи ортада, белгілі бір уақыт шегінде жекелеген тұлғалардың әрекеті арқылы түзілетіндіктен осы ұштаған бірлікте жеке тұлғаның алар орны мен атқарар қызметі ерекше назар аудартады. Тарихи таным мен тәжірибеде осы мәселе ежелден ғылыми ойдың өзегіне айналған. Тарихтағы жеке тұлғаның рөліне қатысты антикалық тарихнамаға Плутархтан (ок. 45-ок.127) бастап көңіл бөлінді. Тарих ғылымындағы биографиялық тәсілге жаңа түсінік берген ағылшын тарихшысы Т.Карлейль болды. Ол тарихты ұлы тұлғалардың биографиясы, ал халықты олардың әрекетіндегі соқыр және мылқау құрал ретінде қарастырды. Революциялар тұлғалардың қызметімен байланысты, XVIII ғасырдағы француз революциясында О.Г.Р. Мирабо геройдың рөлін орындады дей келіп, «Это он сдвинул старую Францию с ее основание и он же, единственно своей рукой, удерживал от окончательного падение готовое рухнуть здание» [1, с. 220] деп баға берді. Т.Карлейль тарихтағы геройларды маңыздылығының деңгейіне қарай герой-құдай, герой-пайғамбар (Мұхамед), герой-ақын (Данте), герой-пастырь (М.Лютер), герой-жазушы (Ж.Ж. Руссо). Тарихтағы геройлықтың ең жоғары деңгейі герой-көсем (О.Кромвель, Наполеон) [2, с.123] деп жіктейді.

«Ұлы тарихи тұлға ұғымы» қоғамдық өзгерістердің сипаты және ауқымымен байланыстырылады. Ұлы тарихи тұлғалардың қалыптасу шарттарының бірін Н.А. Добролюбов (1836-1862) «Без сомнения, великие исторические преобразователи имеют большое влияние на развитие и ход исторических события в свое время и в своем народе; но не нужно забывать, что прежде чем начинается их влияние, сами они находятся под влиянием понятия и нравов того времени и того общества, на которое потом начинают они действовать силою своего гения» [3, с.15] деп тұжырымдайды.

Демек, қоғамда қалыптасқан тарихи жағдайларды ескере отырып, тарихи тұлғалардың әрекетін, сонымен қатар оның тарих сахнасына шығу себептерін анықтауға болады. Өйткені, жеке адамның қоғамдық-саяси дамуға ықпал ететін тарихи тұлғаға айналуы тек оның өзіне, яки дарынына, ерік-жігеріне ғана емес, көптеген ықпал етуші факторлардан құралатын қоршаған ортасына да байланысты.

Ұлы тұлғаның тарих сахнасына шығуы үшін де қажетті жағдайдың болуы, нақты айтқанда, қоғамдық өзгерістердің пісіп, жетілуі керек. Осы өзгеріс тұлғаны миллиондардың арасынан алға шығара-ды. Сол өзгерістің, тарихи оқиғалардың өрбуі барысына қоғамда ауқымды өзгерістер жасайтын тарихи тұлға ұлыға айналады, ол осы өзгерістің қажеттігін түсінген миллиондардың ұмтылысын іске асырады.

Осы қоғамдық қажеттілікке сай кездейсоқтық факторымен сахнаға шыққан тұлғаны өзге біреу ауыстырғанда ол қажет тұлғаның ролін атқаруы мүмкін. Бірақ тарих сахнасына шыққаннан соң оның әрекеті қандай болатындығын тап басып біле алмаймыз, оны қоғамдық-саяси тәжірибе барысында ғана тани аламыз. Демек, ұлы тұлғалардың тарих сахнасына шығуы қажеттілік пен кездейсоқтықтың кірігуінің нәтижесі болмақ. Солай дегенмен де, қоғамда бәрін шешетін ұжым емес, жеке тұлға, халық емес, елдің элитасы деген тұжырымдар да (В.И. Вернадский (1863-1945) орын алған.

Плеханов тарихтағы ұлы адамдардың ролін анықтауға баса мән берді. Ол ұлы адамдардың қызметі тарихи дамуға ықпал жасайды ма, әлде дамуға басқа факторлар әсер етеді ме? деген сауалға ықпалды тұлғалардың өзіндік қасиеттері оқиғаның жеке қырлары мен жекелеген салдарларына ықпалы болуы мүмкін, бірақ ол дамудың жалпы бағытын өзгерте алмайды [4, с.33] деп жауап береді.

Жеке тұлғаны бұқара халыққа қарсы қою тұжырымының негізсіздігін тұлғаның бос кеңістікте пайда бола алмайтындығы себебімен түсіндіруге болады. Содан да тарихи тұлғалардың бастауы – ұжым, бұқара халық, олардың мақсат-мүддесі болып шығады. Тұлға – осы мақсат-мүдделердің концентрациясы.

Осындай методологиялық негізді басшылыққа алып, зерттеу тақырыбымыздың басты нысаны болып отырғанакадемик С.Бәйішевтің биографиясына талдау жасаудың басты мақсаты – оның қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылық мұрасына талдау жасап, баға беру. Осы мақсатқа сай қайраткердің өмір жолы мен қызмет баспалдақтары деректік негізде сарапталады. Оның моральдық-психологиялық тұрпатының сипаты жасалады.

Осындай зерттеу бағыттары барысында кеңестік қоғамдаотандық тарих ғылымының дамуы мен қалыптасу кезеңіндегі саяси-идеологиялық келбетіне жеке тұлғаның мысалында айқындық берілетін болады.

Материалдар мен әдістер.Тарихи зерттеулерде сирек қолданылатын тұғырлардың бірі – биографиялық тәсіл болып саналады. Тарихи оқиғалар мен құбылыстарды тұлғаландыруда биографиялық тәсілдің танымдық мүмкіндігі мол. Содан да бұл тәсіл ескі болса да ғылыми зерттеулердің жаналығын тұжырымда өз маңызын жойған жоқ.

Қазіргі заманғы тарихи зерттеулер әдістері жаңарғанымен тарихи оқиғадағы тұлға әрекетінің себебін түсіну және оның сипатын түсіндіру биографиялық детальдар арқылы іске асатындығы өзгере қоймады. Өйткені, осы тәсіл адамның қоғамдық-саяси қызметіне баға беріп, оның өмірлік ұстанымының жалған немесе шынайылығын айқындауға қолайлы болып келеді.

Биографиялық тәсіл жеке тұлғалардың биографиясын дербес жанр ретінде қарастырудан тартынса да, таным құралы ретінде тарих ғылымы одан бас тартпайды. Өйткені, тарихтағы адам факторының жеке немесе топтық сипатын анықтауда биографиялық тәсілдің танымдық мүмкіндігі мол. Ең бастысы, бұл тәсілді қолдану тұлға мен бұқараның тарихтағы орны мен ролін анықтауға қатысты методологиялық мәселені шешу үшін керек болады.

Тарихты жасаушы – тұлға, тарихты жасаушы – бұқара халық деген бір-біріне қарама-қарсы методологиялық ұғымдар ақиқатты таныта алмайтыны белгілі. Ақиқат осы қайшылықты ұғымдардың бірлігінен туындайды.

Осы сияқты адамзаттың материалдық игілігі миллиондаған адамдардың еңбегімен жасалса, рухани шығармашылық қызмет – барынша индивидуалды болып келеді. Міне, осы жағдайда жеке тұлғаның қызметі көптеген адамдардың қызметінен маңызды болып шығады. Мәселенің түйіні әлдебір әрекеттің іске асуында адами фактордың (бұл жерде жеке тұлға, гений немесе бұқара халық мағынасындағы факторлар аталып отыр) қайсысы шешуші маңызға ие болады деген сауалдың жауабымен шешілмейді. Бұл сауалдар тарихи тұлғалардың сахнаға шығу себебін, оларға деген қоғамның қажеттілігін де түсіндіріп бере алмайды. Дәстүрлі танымда ұлы тұлғалар деп ғылымның, өнердің, т.б. қайраткерлері емес, көбіне қоғамдық-саяси сипаттағы қайраткерлер танылады.

Кеңестік қоғамдағы тарихи тұлғаларды сөз еткенде тоталитарлық қоғамның басты атрибуттарының біріне айналған партиялық-мемлекеттік номенклатура жүйесін айтпай кете алмаймыз.

«Номенклатура» - (лат. nomenclatura) есім деген сөз есімдер немесе атаулар тізімі деген мазмұнға негіз болған. Кең мағынада бұл атауға «тағайындалуы немесе бекітілуі жоғарғы органның құзырына жататын лауазымды тұлғалар тобы»[5, с.338.] деген ұғым беріледі. Партиялық диктатура жылдары қандай да болмасын қызметке тағайындау осы «номенклатура» қағидасы бойынша партия органдарының шешімі негізінде іске асты. №1 тізім (Саяси бюро, КОКП ОК Хатшылығы тағайындайтын лауазымдар), №2 тізім (КОКП ОК бөлімдері, басқа да партиялық құрылымдар тағайындайтын лауазымдар тізімі) шешуші лауазымдарға «өз адамдарын тағайындау билігін қамтамасыз ететін» тетікке айналды. Бұл номенклатуралық тізімдер Саяси бюроньң қаулысымен 1925 ж. енгізілген болатын [6, с.149.].

С.Бәйішевтің өмірі коммунистік партиямен тығыз бірлікті өткені белгілі. Биліктің жоғары эшелоньңдағы, ғылыми-ұйымдастырушылық, шығармашылық қызметтері ҚКП ОК бюросының бекітуі тиіс тізіміне енгендіктен де оның қызмет баспалдақтарындағы тағайындалуларының сырына осы жүйенің мән-мағынасына сай айқындық бере аламыз.

Номенклатура ұғымын тарихи және саяси құбылыс ретінде қарастырсақ кеңестік партиялық әдебиетте оған жоғарғы органдардың тағайындауына енетін лауазымдар тізімі деген анықтама берілген [7, с.68.]. Бұл анықтаманың өзі үлкен құбылыстың объективті мәнін жеткілікті түсіндіріп бере алмайды. Кейінгі саяси әдебиеттерде номенклатураға берілген «Кадрлары жоғары тұрған инстанциялармен бекітілетін лауазымдар тізімі, осындай тізімге енетін лауазымдар: осындай лауазымдағы қызметкерлер» [8, с.320.] деген анықтаманың өзі ұғым айқындығы үшін жеткіліксіз болады. Ұғымның мәнін ашуға барынша жақын келген анықтаманы жоғары партия мектептеріне арналған оқу құралынан кездестіреміз. Онда «Номенклатура – кандидатурасы тиісті партия комитетінде (аупаратком, қалалық, облыстық партия комитеттері) талқыланып, ұсынылып және бекітілетін барынша маңызды лауазымдар тізімі» [9, с.300.] деген біршама ауқымды анықтама беріледі.

Дегенмен, ұғымның шынайы тарихи және саяси астарын Кеңес Одағында алғаш рет академик А.Д.Сахаров ашып берді. «Елде тиісті әлеуметтік зерттеулер жүргізілмеді, әлде оларды құпия ұстады, сонда да мынаны атап айтуға болады, 20-30 жылдардың өзінде және түпкілікті соғыстан кейінгі жылдары біздің елімізде өздерін өздері «номенклатура» деп атайтын, Джилас «жаңа тап» деп атаған ерекше партиялық-бюрократиялық әлеуметтік топ қалыптасты» [10, с.19.] деген Сахаровтың анықтамасы кеңес қоғамы үшін жаңалық болғанымен алдыңғы қатарлы әлемдік ғылыми таным үшін жаңалық емес еді.

Академик Сақтаған Баишевтің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі және шығармашылығын ғылыми қалпына келтіру мақсатында осы биографиялық тәсіл таңдап алынды. Зерттеудің дереккөздерін архив құжаттары мен қайраткердің шығармашылығы құрайды.

Нәтижелерді талқылау. Академик С.Бәйішевтің өмірі мен қызметін зерттеу нысаны ретінде таңдаудағымақсат қандай? – деген сауалдың жауабы тақырыптың басты идеясын ашуы тиіс. С.Бәйішев – Қазақстанда қоғамдық-әлеуметтік ғылымдардың, соның ішінде тарих ғылымының да дамуы мен қалыптасуының бастапқы кезеңінде Ғылым Академиясының басшылығында болып, өте ауқымды ғылыми-ұйымдастырушылық қызметтер атқарды. Сонымен бірге, өзі де Тарих ғылыми-зерттеу институтының басшысы қызметін атқарды. Демек, отандық тарих ғылымының тұтас кезеңі С.Бәйішевтің қызметі мен шығармашылығына байланысты болғандығы да оның шығармашылық мұрасы мен азаматтық өнегесін бағалауда биографиялық тәсілдің әдістерін қолдану қажеттілігін айқындайды. «Тұлғалық тарих – тарих ғылымындағы жаңа бағыт. Тұлғалық тарихтың зерттеу пәні – «... қайталан-бастығы мен толықтығы қамтылған «бір өмірдің тарихы» [11, с.5-10] деген тұжырым тақырыптың зерттеу бағытын нақтылайды.

Ресейде тұлғалық тарих бағытында іргелі зерттеулер жүргізген Л.П.Репина «в нашей «портретной галерее» нашлось место и для крупных исторических деятелей, и для лихих авантюристов, и для знаменитых писателей, и для образов святых» [11, с.16] деген тұжырым жасайды. Ресей тарихшыларының тарих бағыттарындағы зерттеулерінің нәтижелері әртүрлі болғанымен, олардың барлығының алдан шығатын методологиялық проблемалары ортақ болып келеді. Ол проблема тұлғалық тарихтың геройын таңдаудан туындайды. Бұндай методологиялық проблемаларотандық тарихнамаға да тән. Тарихи тұлғатануда көбіне«жарқын» тұлғалар алдыңғыы шепке шығарылып, қосалқы мәнге ие болған тұлғалар кейінгі кезекке сырғып отырады. Соңғы зерттеулерде тарихшылардың назары типтік тұлғадан нақты адамға ауа бастады.

Тұлғалық тарихтың зерттеу нысанын таңдауға қатысты ресейлік тарихшылардың пікірлеріне тоқталайық. Д.М. Володихин «годится биография индивидуума любого калибра... лишь бы источники давали возможность по настоящему глубоко заглянуть в его внутренний мир» [12, с.21] десе,

Ю.Л. Бессмертный «...на первом плане поиска – конкретный человек, его индивидуальное поведение, его собственной выбор... ..он интересуется нас сам по себе...» [13, с. 23] деген тұжырым ұсынады.

Тұлғалық тарихтың геройын таңдауда осындай проблемалар қалай шешілетін? Кез-келген нақты тұлға тұлғалық тарихтың мүмкін мәнді геройы болатын болса, онда тақырып аясын кеңейту қажет емес пе? Әр адамның жеке тарихына негізделген бұқаралық мәдениет жасау қажет пе және мүмкін бе? Сол сияқты, жер бетіндегі әрбір тірі немесе бақилық болған адамдардың әрқайсысына тұлғалық тарих жасау қажет пе және мүмкін бе? Бір-бірімен байланысты осы сауалдардың шешімін табу әр адамның жеке тарихын жасаудың проблемаларын айқындайды.

Осы проблемаға байланысты «...тұлғалық тарихы ат төбеліндейарнайы мамандарға емес, білімді адамдардың үлкен аудиториясына арнау керек» [14, с.260] деген де тұжырым бар. Осы тұжырымға байланысты тұлғалық тарих пен кең ауқымды тұлғатанудың аражігін ажыратып алуымыз керек. Ресейлік тарихнамада тұлғалық тарих кең мағынада қолданылады. Олар тұлғалық тарихты таңдаулы тарихи тұлғалардың және кез келген қарапайым адамдардың тарихы деп жіктейді. Содан да әр адамның жеке тарихы – тарих ғылымындағы жеке, нақты адамның тарихын қалыптастыру арқылы оның тарихи жадтан орын алуын қамтамасыз етуге бағытталған ғылыми бағыт.

Жеке тарихтың экзистенциалды нұсқасының негізін қалаушы Д.М. Володихин тарихшы жеке тарихты зерттеуде дереккөздерден мынадай сауалдарға жауап іздеуі керек дейді. Олар: «ол қалай сүйді, өмір сүрді, трансценденцияға қалай қарады, оның өзі үшін өмірдің мәні (тәсілі, стилі) қандай болды, неге басқаша болмады? Ол өзі үшін басты өмірлік мағынаны (мәнді) қанша рет таңдады, өз таңдауына қаншалықты адал болды? Нәтижесінде ол өзінің тарих жадынан өшпейтіндігіне бейімделу проблемасын қалай шешті және шеше алды ма?» [12, с.20]. Міне, осы сауалдардың жауабы біздің зерттеуіміздің кейіпкерінің өмірі мен қызметін бағалауға септігі тиеді деп ойлаймыз.

С.Б. Бәйішев 1931 ж. 18 майда ҚазОАК жанынан Қазақ өлкелік комитеті секретариаты қаулысымен құрылған марксизм-ленинизм институтында еңбек жолын бастады. Бұл атау кейінен 1933 ж. сәуір айынан марксизм-ленинизм Қазақ ғылыми-зерттеу институты болып аталды. Ал 1934 ж. 11 сәуірінен БКП(б) Қазақ Өлкелік комитеті бюросы қаулысымен Қазақ атқару комитеті мен Қазақстандағы БКП(б) біріккен партия архиві бөлімшесі және Марксизм-Ленинизм-Энгельс-Ленин-Сталин Қазақ институты болып қайта құрылды. 1939 ж. 2 желтоқсанда БКП(б) ОК қаулысында партия архиві құрамынан шығарылған Қазақстан КП(б) ОК қарамағындағы Маркс-Энгельс-Ленин институтының Қазақ филиалына айналды.

Сақтаған Бәйішұлы 1937 ж. осы аталған партия тарихы институтының директоры болып тағайындалды [15, 37-п.]. Бұл қызмет арқылы өзіне сеніп тасырылған білікті оқу орнының басшылығы өнегелі де білімділікті талап ететін қызмет екенін, жеке басына үлкен жауапкершілік артылғанын түсіне білді. Содан даосы саяси-идеологиялық мекемені одан әрі көркейту, қызметке жас мамандарды тарту сияқты істерге баса көңіл бөлді.

Институт басқармасындағы қызметінде бір жыл көлемінде ғана болған С.Бәйішев, 1938 ж. сәуір айынан бастап Ұлы Отан соғысы басталғанға дейін бұрынғы Ғаббас Тоқжанов, Ғабит Мүсірепов, Жүсіпбек Арыстанов сияқты білімді де беделді мәдениет қайраткерлері басшылық еткен «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторлығына ауыстырылды. Бұл туралы ҚКП(б) Орталық Комитетінің 1938 ж. 9 сәуірде №49-10 шешіміне «Утвердить товарища Баишева С. редактором газеты «Социалистік Қазақстан», освободив его от работы директора КНИМЛа» [15, 21-п.] - деп КП(б)К ОК хатшысы Л.Мирзоянның өзі қол қойды.

Партия тарихы институтының редакторлығынан «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторлығына ауысуына өз ықтияры болмаса да Л.И. Мирзоянның ұсынысымен Қазақстан Компартиясының Орталық Комитетінің бюросы мәжілісі С.Бәйішевтің пікірін сұрап жатпастан редакторлыққа бекітіп жіберген (*С.Бәйішевтен кейін партия тарихы институтының редакторлығына Мирзоянның жұбайы Ю.Т. Тевосян тағайындалған – авт.*). Сөйтіп, сол кезден бастап бірсыпыра уақыт Л.И. Мирзоянның тікелей басшылығымен С.Бәйішевке газетте істеуге, сонымен қатар бүкіл республика өміріне қоян-қолтық араласуына тура келеді.

Ол кезде қалыптасқан дәстүр бойынша республикалық «Социалистік Қазақстан», «Казакстанская правда» газет редакторлары Орталық Комитеттің бюро мәжілісіне, республикалық түрлі маңызды шараларға үнемі қатынасып, партия, совет, шаруашылық өмірінің аса маңызды, күрделі мәселелері жан-жақты талқыланып отырған. Бұлар жөнінде көбінесе республиканың жауапты қызметкерлері - Орталық Комитет хатшылары, бөлім меңгерушілері, Халық Комиссарлар Советінің басшы қызметкерлері, халық шаруашылығының әртүрлі салаларын басқаратын халық комиссарлары, белгілі шаруашылық басшылары мен ірі ғалымдар баяндамалар жасайтын. Мәжілісте талқыланған мәселе бойынша қатысушылар пікір алысады, ұсыныстар жасалады т.б.

Бұл кезде Орталық Комитет төңірегінде, республикалық, облыстық түрлі жауапты қызметтерде жүрген О. Исаев, С.Нұрпейісов, О.Жандосов, І.Қабылов, Ж.Садуақасов, Ә.Досов, Н.Нұрмақов, И.Богданов, С.Есқараев, Ф.Оликов, Т.Жүргенов, С.Сегізбаев, И.Лазарев, В.Степанов, К.Лаврентьев, С.Сапарбеков, К.Сарымолдаев, Н.Сырғабеков сияқты білімді де іскер саяси қайраткерлер болды. С.Бәйішев осы аталған саяси тұлғалармен қоян-қолтық қызмет атқарды. Бұл аталған қайраткерлердің барлығы да партиялық-мемлекеттік номенклатураның типтік өкілдері болатын. Олардың қоғамдық-саяси қызмет-теріне баға бергенде – жетістіктері мен кемшіліктеріне – алғашқы кезекте коммунистік партияның қоғамдық тәжірибесімен тығыз бірлікте ғана қарастыра аламыз.

Кадрларды басқару жүйесі ретінде номенклатуралық тағайындау практикасының тарихи алғышарт-тарына көз жүгіртер болсақ, ол жүйе партияның 1923 ж. XII съезінде қабылданған «Ұйымдастыру мәселелері туралы» арнайы қарармен заңдастырылды, осы құжатта басқарудың барлық салаларындағы бос лауазымдарға осы қағидаға басымдық бере отырып тағайындау негізделді. Съезден соң РК(б)П ОК Ұйымдастыру бюросы 1923 ж. 12 маусымында «Тағайындаулар туралы» және 16 қарашада «Қызметкер-лерді таңдау және тағайындау туралы» қаулылар қабылдап, съездің шешімдерін барынша нақтылады. Бұл қаулылар кеңестік қоғамның жоғары және орта деңгейдегі басқару аппаратының құрамын ауыстыру және толықтырудың номенклатуралық практикасының нормативті құжаттарына айналды [16, с.26-27].

Осылайша, қоғамдық-саяси және мемлекеттік, шаруашылық салаларына партиялық басшылық неғұрлым күшейген сайын кеңес өкіметінің билігі де нығая түсті. Бір-бірімен тығыз байланысты бұл екі фактор партиялық-мемлекеттік номенклатура түріндегі билеуші саяси-элеуметтік топты саясат сахнасына шығарды. Әрине, интернационалдық негізде қалыптасқан бұл билеуші топтың өзегін еуропалық ұлттардың өкілдері құрағандықтан оның қызметінің саяси тәжірибесінде ұлттық бағдар алдыңғы орынға шыға қоймады. Әйтсе де қоғамның даму заңдылығы өз дегенін іске асырды: аталған партиялық номенклатура ұлт аймағында өз саясатын іске асыру үшін жергілікті ұлттың интеллектуалдық күштеріне сүйенуге мәжбүр болды. Бұл үдеріс өз кезегінде Қазақстандағы кеңестік биліктің сыртқы түріне аз да болса ұлттық сипат бере бастады. Биліктің жоғары эшелонына енген жоғарыда аталған ұлт қайраткерлері осы номенклатуралық жүйенің өткелегінен өткен «жемісі» еді.

Партияның кеңестік билікті нығайтудағы басты міндеттерінің бірі - партиялық-мемлекеттік аппаратты қалыптастыру болып белгіленуі алысты болжаған саясат еді. Соған байланысты ұлт аймақтары үшін кеңестік үлгідегі партия және мемлекет шенеуніктерін дайындауға баса мән берген болатын.

Осындай қатаң партиялық сүзгіден өткен С.Бәйішевтің партия институтының директорлығында және газет редакторы болған уақыты тоталитарлық жүйенің өз билігін нығайту мақсатында жүргізген саяси қуғын-сүргінінің шырқау шыңына айналған «Үлкен террор» кезеңіне тап келгені мәлім. Осы кезде С.Бәйішев «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторлығымен қатар «Коммунист» журналының редакторлық алқасы мүшелігін де атқарды [15, 29-п]. Республиканың басты басылымы – партиялық биліктің баспасөз органы ретінде «Социалистік Қазақстан» сталиндік саяси қуғын-сүргіннің шынайы мақсатын бүркемелеп, партияның ұстанған бағытын насихаттаудың үлгісі болды. Кешегі қызметтер-терінің халық жауы, ұлтшыл болып айыпталып, жазаға тартылуы туралы газет бетінде әшкерелеуші, айыптаушы материалдардың жариялануы оның редакторы үшін моральдық-психологиялық тұрғыда аса ауыр болғаны рас. Осы кезеңдегі қызметінде С.Бәйішевті елде орын алған жаппай саяси қуғын-сүргінге ұшыраған қызметтестерін арашалауға жарамады деп айыптауға болады ма? Қалай дегенмен де ол 20-30 жылдардағы халықтың қасіретін көзімен көріп, басынан өткерген адам. Бірақ, халық басына төнген аласапыран нәубеттің тікелей куәгері болса да шешіліп ештеңе айтпаған. С.Бәйішев те өз дәуірінің ащы шындығын қуғын-сүргіннен аман қалған өзге қатарластары сияқты айта алмады. Олардың көпшілігінің ащы шындық айтылар сәтке ғұмырлары жетпеді. С.Бәйішевтің жеке ісінде оның институт директоры болып тағайындалғанда партиялық билік алдында арнайы үлгіде толтырылған міндеттемеге қол қойған құжат кездеседі. Онда «осы қызметтегі кезімде, босаған кезімде де маған белгілі болған мемлекеттік құпияларды жария етпеймін, ештеңе айтпаймын, маған КСРО Жоғары Кеңесі Президиумының 9 маусым 1947 жылғы Указы таныс» [17, 44-п] деп қол қойған. Мемлекеттік құпияны жария етпеу жауапкершілігін жүктеген осы міндеттеме партиялық-мемлекеттік номенклатураның жоғары эшелонындағы қайраткерлердің бәрінің «ішкі редакторына» айналғандығы ақиқат. Осы жағдай оларды ел басына төнген қасірет жайлы «айта алмады», «жаза алмады» деген айыптауға негіз болып келеді.

Осындай басқару тетіктерін іске асырған «жаңа үлгідегі партияның» өзге партиялардан ең басты айырмашылығы оның мемлекет пен мемлекеттік аппаратты алмастырған тарихи миссиясы мен ішкі құрылымынан туындады. «Бір жағынан ол кадрлық аппараты бар томаға-тұйық иерархиялық ұйым,

екінші жағынан ол көп миллиондық мүшелік құрамы бар ашық бұқаралық партия. Содан да партияның элитасы, белсенділері өздерін «партияның ішіндегі партия» сияқты сезінді» [18, с.139]. Осындай тұжырымдарды негізге ала отырып, коммунистік партия КСРО-дағы бірден-бір билеуші мемлекеттік органға айналғандығына көз жеткізуге болады. Тіпті ол партия мемлекеттің ішіндегі мемлекет қана емес, «жана үлгідегі мемлекеттің» өзіне айналды. Партократиялық биліктің жетілдірілгендігі соншалықты коммунистік құрылымдағы мемлекет ресми мемлекеттік аппаратсыз өмір сүре алғанымен партиялық аппаратсыз өмір сүре алмайтындай жағдайға жеткізілді.

С. Бәйішев газет басқару ісінде партиялық-мемлекеттік номенклатураның типтік өкілі ретінде өзінің жан-жақтылығы, көпшілікпен тіл табыса білетіндігі, ұйымдастырушылық шеберлігімен танылды. Бұл туралы ҚКП(б) ОК хатшысы Скворцов «Достаточно теоретически подготовлен, активно участвует в жизни парторганизации, партийные поручения выполняет добросовестно. Товарищ Баишев вполне может обеспечить руководство редакцией газеты «Социалистический Казахстан» [17, 22-п.] деп мінездеме берген. 1946 ж. 23 сәуірінде С. Бәйішев КСРО Министрлер Кеңесі жанындағы көркемөнер басқару қызметінен босатылып, енді Қазақстан КП(б) ОК жанындағы Н.Т.Тимофеев басқаратын партия тарихы институтының жоғарғы ғылыми қызметкерлігіне Маркс, Ленин шығармаларын аудару жұмысына мүше етіп жұмысқа алынады [17, 38-39-пп.].

Ол Марксизм-ленинизм ғылыми зерттеу институты филиалының бас ғылыми қызметкері бола жүріп, өз еңбегіне деген аса қуатты, жоғары ұйымдастырушылық қабілетімен тереңірек таныла түседі. Ортасымен, жалпы қызметкерлермен болсын араласып, қарым-қатынас жасауда әдепті әрі салмақты да шыншылдығымен назарға ілігеді. Артынша Марксизм-ленинизм институты іске асырған классиктердің еңбектерін қазақ тіліне аударуда аса талапшылдығымен көзге түсіп, бөлімінің редакторы болып жұмысқа кіріседі де сол кезеңдегі саяси-идеологиялық міндеттерді іске асырудың шеберіне айналады.

1947 ж. 30 қыркүйектегі ҚКП(б) ОК мәжілісінде Н.Т. Тимофеев денсаулығына байланысты институт директоры қызметінен босатылып [17, 40-п.] кейін бұл қызметке С.Бәйішев бас ғылыми қызметкерліктен институт басшылығына ұсынылады. С.Бәйішев өзіне тапсырылған басқару жұмысына үлкен ыждахатты-лықпен карап, білікті мамандар дайындап, оларды ғылыми жұмыстың негізгі бағыттарын түсіндіре отырып өз істерін тиянақты да сапалы атқаруға үйретті.

С.Бәйішевтың институт басқару ісінің алғашқы кезінен бастап-ақ елеулі өзгерістер болды. Онда ол терең ізденістерінің барысында көптеген ғылыми-практикалық конференцияларда баяндамалар жасап, ғылыми мақалар жариялады. Нәтижесінде Қазақстанның социалистік индустриализациясына басымды-лықпен ден қойып, онда ғалымның Қазақстанды халық шаруашылығы дамуының жолдарын талдап, болашақтағы индустриализацияның тоқтаусыз даму жолдарын зерттеді. Бұл қайткенде еліміздің жер асты байлығын өз күшімізбен өндіріп, оны халық игілігіне жұмсау мәселесін көрсетуге тырысқан ғылыми-шығармашылық ерлігі еді.

Практикалық және ғылыми жұмыстарды атқара жүріп 1948 ж. 22 маусымда Қазақстан Ғылым Академиясының Тарих, археология және этнография мен Тіл және әдебиет институтының біріккен кеңесінің шешімімен «Социалистическая индустриализация Казахстана» деген тақырыпта экономика ғылымдарының кандидаттығын алу үшін диссертация қорғауы оның ғылыми шығармашылығының басты тақырыбына, өзегіне айналды.

Қазақ ССР Ғылым академиясының төралқасының шешімімен 1958 ж. «Қазақ ССР тарихының» екінші томы жоспарланған. Бұл отандық тарих ғылымындағы сол кезең үшін үлкен құбылысқа айналды. Оған арнайы редакциялық алқаның мүшелері белгіленіп, бекітілді. «Қазақ ССР тарихының» екінші томы аса мұқият ізденістер мен мұқияттылықты талап ететін үлкен іс болғандықтан редактор мүшелігіне көрнекті де белді академик, ғалымдар, әдебиетшілер мен тарихшылар кіргізілді. Редакторлар құрамына С.Н. Покровский бас редактор болса, М.О. Әуезов, С.Б. Бәйішев, С.Б. Бейсембаев, Г.Ф. Дахшлейгер, С.К. Кеңесбаев, С.М. Мұқанов, А.Н. Нүсіпбеков, А.Е. Тұрсынбаевтар редакторлары болып бекітілді [17, 60 п.].

1958 жылы 19 шілде «Қазақ ССР тарихының» II томының алқа мүшелері негізгі жұмыстарын аяқтап, Тарих және этнология институтының бөлім отырысында талқыға ұсынды [17, 63 п.]. С.Бәйішевтің басшылығымен талқылау қорытындысы бойынша екінші томның маңыздылығы мен міндеттері саралана келе, оны толықтыру мен жетілдіру редакциялық алқасына жүктеледі.

Бұдан басқа да 60-жылдары «Очерки истории Компартии Казахстана» деген кітап әзірленеді. С.Бәйішевтің Ғылым академиясының вице-президенті ретінде, Нұрымбек Жандилдин Орталық Комитеттің хатшысы ретінде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің очерктерді шығаруға арнайы құрылған редколлегиясының мүшесі болды. Редколлегияда ол екеуінен басқа Серікбай

Бейсембаев болды. М.Қ. Қозыбаев редколлегияға хатшы еді. Бұл ұжым айына екі рет жиналып, жазылып жатқан «Очерки истории Компартии Казахстана» кітабының тарауларын талдайды. С.Бәйішев сол редколлегияның ең негізгі атқарушысы болған соң әрбір бетке түзету енгізіп, тұщымды пікірлер айтып отырған. Мұндай жұмыстарда С.Бәйішевтің редакторлық ерекшелігі әрбір сөзді мұқият хаттап, жазба түрде тапсырады. Келесі жиынға келгенде өткен жолғы ескертпелерін сұрап, өзі алып кетеді. Сөйтіп қолжазбаларын еңбек жарыққа шығып, елден бағасын алғанша сақтайтын болған.

Сақтаған Бәйішев қызмет бабымен немесе туристік сапармен шетелдерге жиі шыққан ғалым. Ол осы сапарларының өзін тарихи-танымдық мақсаттарда ғана емес, ел игілігіне арналған мақалалар ретінде жариялап отырған. С. Бәйішев Кеңес әскерінің қатарында Германияда 1945 ж. сәуірінен қарашаға дейін болған. Соғыстан кейінгі күрделі кезеңнен хабар беретін «День в Берлине» (очерки) [Социалистік Қазақстан газеті. 1 май 1946 ж.] атты мақаласы қазақ журналистикасында елеулі жаңалық болды. Жай ғана журналистік баяндаумен шектелмей, өз көргені мен көкейге түйгенін саяси-әлеуметтік мәселелерге ұластырған ғылыми ақпараты мол осындай мақалалары арқылы С.Бәйішев шетелдік сапарларға арналған ғылыми мақалалар жанрының негізін қалаушылардың бірі болды. Олай дейтініміз, 1960 ж. маусымында кеңес ғалымдары делегациясының құрамында Ұлыбританияда, 1965 ж. қарашада АҚШ-та болған. Ал 1969 ж. туристік сапармен Европа елдерін аралаған. Ғалымның шетелдік сапарлары қатарына Чехословакияны да қосуға болады. 1963 жылы Карловы Варыға емделуге барған [17, 4-п.]. С.Бәйішевтің осы сапарларының барлығы да ізсіз қалмай, баспасөз беттерінде, ғылыми мақалаларында көрініс тауып жатты.

Академиктің шығармашылық ауқымының тақырыбы барынша кең еді. Академиядағы вице-президент қызметіне сай қазақ гуманитарлық ғылымдарының даму бағыттары мен міндеттерін айқындайтын методологиялық сипаттағы мақалалар жариялап отырды. Айталық, «Профессор М.Ауезов в плену своих прежних идеологических ошибок» («Социалистік Қазақстан» 14 наурыз 1947 г.); Новый алфавит казахского языка («Казахстанская правда» 19 ноября 1940 г.); О неотложенных задачах казахской литературы и литературоведы («Социалистік Қазақстан», «Казахстанская правда». 15 март 1947 г.); Некоторые вопросы терминологии современного казахского языка («Әдебиет және искусство». № 1. 1954.); Некоторые вопросы социально-экономической терминологии казахского языка (вступительная статья к сборнику «Казахский терминологический словарь»). Изд. АН КССР. 1948. Алма-Ата) сияқты мақалалары уақыт талабынан туындаған мемлекеттік бағдарламалар, сонымен бірге ең бастысы партияның идеологиялық тапсырысы аясында жазылды. Солардың бірі М.Әуезов жайлы «Социалистік Қазақстан» газетінде жариялаған мақаласы жазушыны ұлтшылдыққа айыптауға арналды.

С. Бәйішев 1938 ж. 8 сәуірде ҚКП(б) ОК бюросының шешімімен Қазақ марксизм-ленинизм ғылыми институтының директоры қызметінен босатылып, «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторлығына бекітілді.

1946 ж. 3 қаңтарда ҚКП(б) ОК шешімімен ККСР ХКК жанындағы Өнер жөніндегі басқарманың бастығы болып тағайындалды [17, 21-п.]. Оны бұл қызметке ХКК төрағасы Н.Ондасынов пен ОК хатшысы С. Яковлевтер ұсынған.

С.Яковлев С.Бәйішевке берген мінездемесінде «Жұмыста белсенді, мәдениет пен өнер мәселесін жақсы разбиратся етеді. Мәселені шешуде вдумчиво және салмақты» дей келіп, «кемшілігі ретінде «артық мақтаншақтық» бар екендігін жазады» [17, 37-п.].

1933-1937 жж. Алматы қаласында марксизм-ленинизм институтында тыңдаушы болып білімін жетілдірген С.Бәйішев 1937-1938 жж. Қазақ марксизм-ленинизм ғылыми-зерттеу институтының директоры болып қызмет істеді. 1938 жылдан «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторы, кейінгі соғыс жылдарындағы саяси-әскери қызметте болған ғалым ғылым жолына 1946 ж ғана қайта оралуға мүмкіндік алды. 1947 ж. 4 қыркүйекте ҚК(б)П тарихы – БК(б)П ОК МЭПИ филиалының директорылығына тағайындалды [17, 41-42-п.].

Қ.Сатпаев ҚКП ОК-не жазған хатында С. Бәйішевті өзін ғылыми жұмыстарды ұйымдастыруда іскер және вдумчивый етіп көрсеткендігін айтып, жемісті ғылыми және қоғамдық қызметінде көпшіліктің құрметіне бөленгендігін, ғылыми-ұйымдастырушылық жұмыстарында үлкен тәжірибесі барлығын айтып, ҒА вице-президенті етіп тағайындауға келісім беруді сұрайды [17, 72-73-п.].

Осылайша С. Бәйішевтің ғылыми-ұйымдастырушылық жұмысы ҚКСР Ғылым академиясында жалғасты. 1956 ж. 11-16 маусымы күндері ҚКСР Ғылым Академиясының жалпы жиналысында ҒА қоғамдық ғылымдар бөлімінің төрағасы академик С.Н.Покровский хабарлама жасап, С.Бәйішевті ҚКСР ҒА Гуманитарлық ғылымдар институттарының Біріккен Ғылыми Кеңесі, С.М. Киров атындағы Қазақ Мемлекеттік университеті қоғамдық ғылымдар факультеттерінің ғылыми кеңесі, КОКП ОК жанындағы марксизм-ленинизм институты Қазақ филиалы – ККП ОК жанындағы Партия тарихы

институты ғылыми қызметкерлерінің ұжымы ҒА мүшелігіне кандидат етіп ұсынғандығын айтады. Осы ұсынысты талқылауға академиктер С.К. Кеңесбаев, М.О. Әуезов, Д.А. Зыков, Т.Т. Тәжібаев, Қ.И. Сатпаев, ҒА мүше-корреспонденті Е.Д.Шлыгиндер қатысып, қолдау білдірді. Жасырын дауыс беру нәтижесінде қажетті 24 дауыстың 22 дауысымен С. Бәйішев ҒА мүшесі болып сайланды.

Келесі күнгі жиналыста академик А.П. Полосухин ҒА Төралқасының атынан ҚКСР ҒА вице-президенттігіне С. Бәйішевті ұсынады. Ұсынысты Н.Т. Сауранбаев, И.Қ. Қарақұлов және Қ.И. Сатпаевтар қуаттаған. Осы жиында вице-президент болып сайланған С. Бәйішев ҒА редакциялық-баспа кеңесі жаңа құрамына төраға болып бекітілді [17, 54-56-п].

ҒА вице-президенті қызметінде С. Бәйішев «Қазақ КСР тарихының» екі томдығын дайындау және оны баспадан шығаруды тікелей өз құзырына алған. 1958 ж. 19 шілдеде ҚКП ОК хатшысы Н.Д. Жандилдинге жазған қызметтік хатында «Қазақ ССР тарихының» екінші томы негізінен аяқталды дей келіп, осы томның редакциялық алқасын М. Әуезов, С. Бәйішев, Г.Ф. Дахшлейгер, С. Кеңесбаев, С.Мұқанов, А. Нүсіпбеков, С.Н. Покровский құрамында бекітуді сұрайды [17, 61-п].

ҚКП ОК бюросы 1959 ж. 20 сәуірдегі қаулысымен С.Бәйішев ҚКСР Жоғарғы Кеңесінің төрағасы болып бекітілді [9, 65-п]. Бұл лауазым оның билік шыңындағы ең жоғарғы қызметі еді. Осы қызметтегі қайраткерлік қызметін талдау арнайы қарастыруды қажет етеді.

С.Бәйішевтің өмір жолындағы жетістіктері өкімет тарапынан бағаланып, мемлекеттік марапаттармен атап өтілген. Айталық, ол ғылым жолындағы жетістіктері мен Ұлы Отан соғысындағы ерліктері үшін бірнеше рет марапатталған. 1940 және 1967 ж. «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, 1945 ж. «І дәрежелі Отан соғысы» орденімен, «Берлинді алғаны үшін» медалімен, 1956 ж. «Құрмет белгісі» ордендерімен марапатталған. Ал 1965-1970 ж. аралығында төрт мерекелік медальдармен марапатталған [17, 4-сп]. Кеңестік қоғамның марапаттау жүйесінде бұл аталған марапаттар аз жетістік емес еді.

Академиктің 1938 жылдан 1971 жылға дейін ҚКП барлық съездеріне (II-XI съездер) қатысып, ҚКСР Жоғары Кеңесінің 1-5 шақырылымдарында депутат болып сайлануы оның республика деңгейінде белсенді қоғамдық-саяси қызметке араласқандығын танытады. 1939-1950 ж. ҚКП Алматы облыстық комитетінің мүшелігіне сайлануы [17, 4-п.] да оның астаналық қала өміріне белсене араласқан, ықпалды тұлға болғандығының куәсі.

С.Бәйішев артынан тек еңбектер ғана емес, білікті де білімді әр қайсысы шынар биіктен көрінетін шәкірттер тәрбиелей білді. Оның жетекшілігімен 7 докторлық, 30 кандидаттық диссертациялар қорғалды [19, 19]. Академик Бәйішев өзінің ғылыми және ұстаздық мектебін қалыптастырды. Ол Қазақстанның тұтас кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық өмірі мен тарихының аса маңызды проблемаларын анықтап, оларды терең зерттеуге қамқорлық жасады. Алдынан өткен 150 шәкіртінің 30-ы ғылым докторы болып, ұстазының өнегесін жалғастырды.

Егеменді ел болғалы, үлкен әрі салмақты істер атқарған зиялыларымыздың тұлғасын бүгінгі көзқараспен сараптау барысында олардың қоғамдық-саяси өмірдегі алар орны мен жасаған ықпалы басты назарда болып келеді. Сақтаған Бәйішевтің ғылыми еңбектеріне баға берген С.Ф. Мажитов «научное наследие академика С.Б. Баишева продолжает обращать к себе особое внимание. На мой взгляд, секрет такого успеха заключается в том, что Сақтаған Баишевич писал свои труды на основе междисциплинарного подхода, который ныне как никогда актуален. Вопросы современной истории Казахстана и других сфер гуманитарного знания, невозможно ныне рассматривать в рамках узкой, отдельно взятой специальности. И это обусловлено тем, что мы сегодня пытаемся осмыслить тот процесс, участниками и творцами которого являемся непосредственно сами» [20, с.5] деген тұжырым жасайды.

Қорытынды. Сақтаған Бәйішев ХХ ғасырдағы қазақ зиялыларының көрнекті бірі. Оның есімі қазақтың шыққан ғұламалары Қ.Сәтпаев, М.Әуезов, Т.Тәжібаев, Ә.Марғұлан, І.Омаров, Т.Дарханбаев, А.Зәкарин секілді еліміздің шоқтығы биік тұлғаларымен бірге аталады. Сондықтан да артына елеулі еңбек қалдырған белгілі ғалым, қоғам қайраткері, академик Сақтаған Бәйішевтің тұлғасы тарихи таным үшін байыпты зерттеулерді қажет етеді.

Қарапайым адамдар тарихының үлкен экзистенциалдық мәні бар. Өткен адамдардың мына өмірде болғандығының бірден-бір белгісі – оның қабірі ғана. Кейбіреуінің бірді-екілі фотосы, аздаған құжаты сақталған болуы мүмкін. Адам туралы жадтың деңгейі осыған саяды. Ащылау айтар болсақ: қазіргі заманғы мәдениеттің деңгейі жер бетінде өмір сүрген кейбір адамдардың жер бетінде өмір сүретін басқа адамдарға қажеті жоқ сияқты көрінеді. Көптеген адамдардың тағдыры тарихи өлімге байлаулы, мәңгілік тірі болу бақыты көпшіліктің пешенесіне жазылмаған. Өткен тарихқа деген осындай самарқау көзқарасқа қарамастан тарихи тұлғалардың өмірбаяны төл тарих үшін үнемі жаңғырып отырады.

С.Бәйішевтің саналы ғұмыры коммунистік партияның қызыметімен тығыз байланыста өрбігендігі коммунистік идеологиядан бас тартқан қазіргі қоғамда оған деген салқын көзқарас тудыратындығы сөзсіз. Бұндай жатырқаушылық психология тұлғалардың тұтастай шоғырына қатысты да байқалады. Мәселеге қатысты биографиялық тәсілдің қағидаларын қолдану бұндай көзқарастың ғылыми негізі жоқ екендігін көрсетеді. Тарихшылар өткен тарихты өзгерте алмайды. Тарихи құбылысқа деген көзқарасты ғана өзгертеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Карлейль Т. Французская революция. История. – СПб., 1907. – С. 220.
2. Виноградов. 1975 – Виноградов К.Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. –Л., 1975. – 250 с.
3. Добролюбов Н.А. Собр.соч.: В 9 т. – М., 1962. –Т. 3.-460 с.
4. Плеханов Г.В. К вопросу о роли личности в истории. – М.: Госполитиздат, 1948. – 47 с.
5. Словарь иностранных слов. -12-е изд., стереотип. – М., 1985. – 608 с.
6. Теория государства и права: часть 1 Теория государства. Под ред. Венгерова А.Б. – М: Юрист. -1995. – 256 с.
7. Политический словарь. – М.: Госполитиздат, 1964. – 180 с.
8. Новые слова и значения. – М.: Сов. Энциклопедия, 1971. – 544 с.
9. Партийное строительство. Изд. 6-ое изд., доп. – М.: Госполитиздат, 1981. – 511 с.
10. Сахаров А.Д. О стране и мире. – Нью-Йорк: 1975. – 290 с.
11. Репина Л.П. Вместо предисловия: личность и общество, или история в биографиях // История через личность: историческая биография сегодня /Ред. Л.П. Репина. – М.: Кругъ, 2005. – С.5-52
- 12 Володихин Д.М. Экзистенциальный биографизм в истории /Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». № 24. Июль. 1999. – С.5-24
- 13 Бессмертный Ю.А. Метод // Человек в мире чувств. Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени. // Под ред. Ю.Л. Бессмертного. – М., 2000. – С.20-41
- 14 Персональная история / Составитель Д.М.Володихин. – М.: Мануфактура, 1999. – 336 с.
- 15 КРПА. 708-қ., 75-т., 37-іс
- 16 Коржжихина Т., Фигатнер Ю. Советская номенклатура: становления, механизмы действия. // «Вопросы истории». – 1993. – № 7. – С.25–38.
- 17 КРПА 84-қ., 11-т., 10-іс
- 18 Авторханов А. Происхождение партократии. //Октябрь. 1991. – №2. – С.133-163.
- 19 Сақтаған Бәйішұлы Бәйішев. Қазақ ССР Ғылым академиясы. Қазақстан ғалымдарының биобиблиографиясы. – Алматы: Ғылым. 1989. – 72 с.
- 20 Мажитов С.Ф. Академик С.Б. Баишев и гуманитарная наука Казахстана. С.Бәйішевке 100 жыл. Конференция материалдары. – Алматы: Ғылым, 2009. – 156 с.

References:

1. Carlyle T. French Revolution. Story. - St. Petersburg, 1907. – S. 220
2. Vinogradov. 1975 - Vinogradov K.B. Essays on English historiography of modern and contemporary times. –L., 1975. -250s.
3. Dobrolyubov N.A. Collected works: In 9 vols. -M., 1962. -T. 3.- 460 s.
4. Plekhanov G.V. On the question of the role of personality in history. M.: Gospolitizdat, 1948. - 47 p.
5. Dictionary of foreign words. -12th ed., stereotype. -M.: 1985. -608 p.
6. Theory of state and law: part 1 Theory of the state. Ed. Vengerova A.B. - M: Lawyer. - 1995. - 256s.
7. Political dictionary. - M.: Gospolitizdat, 1964. - 180s.
8. New words and meanings. - M.: Sov. Encyclopedia, 1971. - 544 p.
9. Party building. Ed. 6th ed., additional - M.: Gospolitizdat, 1981. - 511 p.
10. Sakharov A.D. About the country and the world. -New York: 1975. - 290 p.
11. Repina L.P. Instead of a preface: personality and society, or history in biographies // History through personality: historical biography today / Ed. L.P. Repin. M.: Krug, 2005. S.5-52
- 12 Volodikhin D.M. Existential biographism in history / Newsletter of the Association "History and Computer".No. 24.July. 1999. S.5-24

- 13 Bessmertny Yu.A. *Method // Man in the world of feelings. Essays on the history of private life in Europe and some Asian countries before the beginning of modern times.* // Ed. Yu.L. Bessmertny.M.; 2000. S.20-41
- 14 *Personal history / Compiled by D.M. Volodikhin.* -M.: Manufaktura, 1999. -336s.
- 15 GRPA. 708-қ., 75-т., 37-іс
- 16 Korzhikhina T., Figatner Yu. *Soviet nomenclature: formation, mechanisms of action.* // "Questions of history". - 1993. - No. 7. - P. 25-38.
- 17 KRPA 84-қ., 11-т., 10-іс
- 18 Avtorkhanov A. *The origin of partocracy.* //October. 1991. - No. 2. - P. 133-163.
- 19 Saqtagan Bayishuly Bayishev. *Kazakh SSR Gylym Academy. Kazakhstan galymdarynyn biobibliographies.* - Almaty: Gylym. 1989. 72 p.
- 20 Mazhitov S.F. *Academician S.B. Baishev and the Humanities of Kazakhstan. S. Bayishevka 100 zhyl. Conference Materials.* -Almaty: Gylym. 2009. 156s.